

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОКОМПЛЕКТНОЇ ШКОЛИ

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті вказано на особливу актуальність розв'язання проблеми забезпечення високої якості освіти в сільській місцевості. Це зумовлено багатьма чинниками, зокрема особливим статусом сільської школи в системі загальної середньої освіти. У нашій країні у 28794 населених пунктах сільського типу діє 14805 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчається 2,2 млн. учнів. Сьогодні сільськими є кожні дві із трьох шкіл держави, у них навчається кожен третій школяр України. Початкових шкіл серед них близько 2692 і переважна більшість їх малокомплектні. До особливостей функціонування таких шкіл належать: малочисельність учнівського, батьківського, педагогічного колективів, організація навчально-виховного процесу, специфіка діяльності керівника. У багатьох малонаселених пунктах ці навчальні заклади часто є мало чи не єдиним та основним навчально-виховним та культурно-просвітницьким центром.

Біля джерел розробки проблем організації процесу освіти в сільських школах стояли відомі науковці, в тому числі й вітчизняні: С.Шацький, А.Нусенбаум, М.Мельников, А.Пишкало, В.Стрезікозін, В.Помагайба, О.Савченко, Т.Шамова, Г.Суворова. Питання сучасного реформування процесу навчання і виховання сільської школи піднято у працях В.Кузя, О.Кондратенкова, М.Дарманського, П.Жильцова, В.Мелешко, Г.Тришневської, В.Киричок, Н.Підгорної, Н.Присяжнюк, О.Коберника.

Метою нашого дослідження є відображення окремих аспектів діяльності малокомплектних початкових шкіл та з'ясування історії функціонування їх в Україні. Дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи лабораторії "Проблеми сільської початкової школи" Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Розробці наукової проблеми організації освіти в малокомплектній школі сприятиме вивчення та аналіз її стану за хронологічно-проблемним принципом.

Аналіз педагогічної літератури щодо діяльності малокомплектної початкової школи в історичному аспекті свідчить, що значна увага приділялася організації навчально-виховного процесу, плануванню розкладу занять, організації уроків в одно-, дво-, три-, чотирикомплектних школах, змісту і методиці проведення самостійної роботи, диференціації навчання тощо. Проте питання, пов'язані з історією виникнення і функціонування малокомплектної школи, ще маловивчені, в опрацьованих дослідженнях вони носять фрагментарний характер. Саме недостатній рівень розробленості цієї проблеми в науковій літературі зумовив вибір теми нашого дослідження.

Історія сільських початкових шкіл починається досить давно. Почнемо з того, що в царській Росії майже всі такі школи були малокомплектними:

кожен учитель працював з двома-трьома класами. Наприкінці ХІХ століття Міністерство народної освіти вже займалося питаннями організації навчально-виховного процесу в таких школах, хоча термін „малокомплектна” в той час, звичайно, не вживався. Ще у 1897 році в програмах для початкових народних училищ Міністерства народної освіти вказані предмети, які вивчалися в однокласній народній школі, та вказівки щодо розподілу навчального часу в них. Розподіл годин за предметами, який був обов'язковим для кожного училища, виглядав так: Закон Божий – 6 годин на тиждень, церковнослов'янська грамота – 3, російська мова – 8, чистописання – 2, арифметика – 5 (усього 24 години на тиждень). Крім того, виділялося три години на церковний спів і там, де це було можливим, викладалася гімнастика.

Враховуючи те, що на 3 відділення (класи), як правило, був усього один учитель, пропонувалося розподіляти навчальний час між ними таким чином: а) по Закону Божому законоучитель розподіляє час порівну між трьома відділеннями; б) при навчанні церковнослов'янській грамоті можна поєднувати 2 і 3 відділення і читати з ними щоденно півгодини, причому в другу половину навчального року по півгодини двічі на тиждень виділяється для навчання молодшого відділення церковнослов'янській грамоті. Два старші відділення читають у цей час церковнослов'янською мовою мовчки; в) з російської мови вчитель приділяє дещо більше часу молодшому відділенню для якнайшвидшого навчання грамоті. Решта часу розподіляється порівну між 2 і 3 відділеннями; г) з арифметики час розподіляється приблизно рівномірно між трьома відділеннями; д) по чистописанню вчитель повинен присвячувати більше часу молодшому і середньому відділенням, щоб швидше довести учнів до правильного та чіткого письма [7, 87].

У цьому ж документі акцентується увага вчителів на самостійній роботі учнів, указується, що її виконання буде продуктивнішим на однотемних уроках: „поки учитель дає урок одному відділенню, учні двох інших відділень працюють самостійно над тим, на що буде вказано вчителем, причому зручніше всього призначати роботу з того предмета, яким учитель займається в одному з відділень, хоча, звичайно, можуть бути допущені й винятки” [7, 87]. Звертається увага на те, що для молодших учнів досить складно підготувати велику кількість завдань для самостійної роботи, тому „молодше відділення... може бути відпущене додому раніше інших, але з таким розрахунком, щоб діти залишалися в школі не менше 3-х годин щоденно” [7, 88].

Характерною особливістю малокомплектних шкіл є малочисельність учнівського та учительського колективів, що має значний вплив на формування структури школи. За структурою вона може бути одно-, дво-, три-, чотирикомплектною, з групою проведеного дня чи без неї. Вдале поєднання класів у комплекти – одна з важливих умов успішного навчання і виховання учнів у школі. Цьому питанню приділяли велику увагу науковці, вчені, методисти, учителі-практики протягом багатьох років [1; 2; 4].

Поєднання в один комплект різновікових класів іде від старої російської школи. У той час багато дітей, провчившись 1-2 роки, залишали школу, і з'єднанням I з III і II з IV класом переслідували мету – вирівняти навантаження вчителів. Інакше кажучи, в основі такого з'єднання класів при двох учителях лежала кількість учнів у класах, а не віковий принцип. У перше десятиріччя будівництва радянської школи, коли старші класи теж були малочислені, таке з'єднання мало сенс. Після здійснення загального початкового навчання умови, які викликали поєднання різновікових класів, перестали існувати.

Щоб учитель мав не більше двох класів, ще до революції в багатьох повітах до початкових шкіл приймали дітей не щороку, а через рік. Негативною стороною приймання до школи через рік є те, що коли учня залишено на другий рік, то йому нема де вчитися, та при невеликій кількості учнів у двох класах на кожного вчителя другорічництву легко запобігти. Однак приймання через рік не може бути повсюдним, бо це перешкоджало б здійсненню закону про обов'язкове загальне навчання. Проте, коли до школи вступає лише 5-6 учнів віком 6,5 – 7,5 року, то відстрочка з прийомом їх на рік є цілком виправданою. Це питання можна правильно розв'язати лише на основі конкретних умов.

Згодом учителі, розподіляючи школярів у комплекти, почали враховувати вікові особливості учнів та кількість учнів у кожному класі. Розподіл учнів став можливий за одним із таких трьох варіантів: I і II, III і IV; I і III, II і IV; I і IV, II і III класи. У 1938 році методисти та науковці найбільш оптимальним розподілом класів у двокомплектній школі вважали такий, при якому один учитель працює з I і III, а другий з II і IV класами.

У рекомендаціях учителям двокомплектних шкіл у середині 50-х років указується, що легше працювати, коли сполучено III і IV, II і IV та II і III класи, бо в кожному з них є можливість давати учням самостійну роботу тоді, коли вчитель в іншому класі пояснює новий матеріал, перевіряє виконану самостійну роботу. Значно важче працювати, коли до сполучення входить I клас, бо першокласники майже не можуть працювати самостійно. Сучасні вчені вважають, що найбільш доцільним є об'єднанням I і III та II і IV класів у комплекти. Це пояснюється тим, що вчитель зможе більше часу приділяти учням молодшого класу, оскільки учні старшого класу краще підготовлені до виконання самостійної роботи. Особливо це важливо при роботі з I і III класами в першій чверті навчального року, коли першокласники взагалі не можуть працювати без учителя [2; 4], тому з ними протягом першого півріччя доцільно працювати окремо, зменшуючи тривалість уроків (ідею скорочення уроків уперше запропонував В.П.Стрезикозін [6]).

Найскладніше працювати вчителю тоді, коли в школі три або й чотири класи, а він один. Значно легше розв'язується питання тоді, коли в початковій школі є три або два вчителі, кожен з яких працює не більш як з двома класами, що є найбільш типовим явищем у школах України. Так, з 92 шкіл восьми районів різних областей у 1955/56 навчальному році у 70 (76%)

працювало два (зрідка три) учителі, а у 22 (24%) – один з трьома або чотирма класами. У 1956/57 навчальному році з 12678 початкових шкіл в Україні у 69% один учитель працював з двома класами, у 7,8% – з трьома і у 17,9% шкіл – з чотирма.

Отже, малокомплектна початкова школа – це загальноосвітній навчальний заклад, в якому через малу чисельність учнів класи об'єднуються в комплекти, де навчання забезпечується одним учителем. Відповідно до кількості комплектів є одно-, дво-, три-, чотирикомплектні школи. Пошук оптимальної моделі організації процесу освіти в таких школах триває.

На основі аналізу отриманих у вересні 2000 року даних, можна дійти висновку, що сучасні малокомплектні початкові школи в Україні є різнотипними. За кількісними показниками переважають двокомплектні. Найбільше двокомплектних шкіл в областях: у Хмельницькій – 109, Рівненській – 98, Закарпатській – 98. Однокомплектні школи переважають в областях: Полтавській – 68, Чернігівській – 49, Закарпатській – 34 областях. Трикомплектні школи характерні для Хмельницької, Рівненської, Закарпатської та Івано-Франківської областей.

У сільській місцевості 12,8 тис. шкіл є малокомплектними, що становить 85,9% від загальної кількості, в тому числі створено умови для функціонування 2,7 тис. або 53% початкових шкіл, де навчаються 54,6 тис. учнів [5, 3]. У малокомплектних школах налічується 131,2 тис. класів-комплектів, у яких навчаються 1913,9 тис. учнів. Зокрема, на Черкащині функціонують 454 малокомплектні школи або 86,1% від загальної кількості, у них налічується 5,1 тис. класів-комплектів, у яких навчаються 12,3 тис. учнів.

Особливої ваги у зв'язку з цим набуває дослідження історії виникнення і розвитку малокомплектних шкіл, відсутність яких гальмує використання позитивного досвіду минулого для відродження і розвитку освіти в сільській місцевості.

Список використаних джерел

1. Вопросы однокомплектной школы. – М.–Л., 1928.
2. Малокомплектные школы. Из опыта работы учителей однокомплектных и двухкомплектных школ. – М.: Изд. Академии педагогических наук, 1956.
3. Мелешко В. Управління малокомплектними початковими школами різної структури. Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – К., 2002.
4. Однокомплектная школа. Сб. статей. – М.: Учпедгиз, 1956. – 255с.
5. Статистичні дані Міністерства освіти України // Сільська школа України. – 2001. – №28. – С.3-24.
6. Стрезикозин В.П. Урок в сельской малокомплектной школе. – М.: Педагогика, 1972. – 232с.
7. Циркуляр по Киевскому ученому округу. – К., 1897.

